

פרק 1 מהי הנאורות?

יבוא יום שבו תזרח השמש רק מעל ראשיהם של בני אדם חופשיים, ששליטם היחיד הוא שכלם.

(קונדורסה)

הנאורות הוגדרה בדרכים רבות ושונות. אפילו במאה ה־18, בני הזמן ידעו היטב שכאשר איטלקי מכנה תנועת רעיונות זו בשם Illuminismo כוונתו לדבר שונה מן המילה Lumières, שבה היה משתמש ידידו הצרפתי, או מן המילה Aufklärung שהייתה שגורה בארצות דוברות הגרמנית. לנוכח רבגוניות זו, אין תמה שהכומר הברלינאי יוהאן פרידריך ז'לנר (Zöllner, 1753–1824) העלה במאמר שפרסם בדצמבר 1783 בכתב העת *Berlinische Monatsschrift* ("הירחון הברלינאי") את השאלה "מהי הנאורות?" שאלה זו אינה נופלת בחשיבותה מהשאלה 'מהי האמת?' שאלה זו דורשת תשובה עוד לפני שמישהו יכול להתחיל להפוך את עצמו לנאור. ואף על פי כן לא ראיתי שמשיבים עליה במקום כלשהו!". שאלה זו, שהסתתרה בהערת שוליים של מאמר על חוקי נישואין מאת כומר אלמוני, הייתה אחת השאלות הפורות ביותר שנשאלו אי פעם. מאמרים המנסים להשיב עליה, פרי עטם של גדולי ההוגים, החלו להגיע ל־*Berlinische Monatsschrift*. לדעת הפילוסוף היהודי משה מנדלסון (1729–1786), שפרסם מאמר בגיליון ספטמבר 1784 של כתב העת הזה, המונח "נאורות" התייחס לתהליך שטרם הושלם, של לימוד השימוש בשכל, האמור להיות פתוח בפני כולם. מנדלסון תמך אפוא בתנועה ל"פילוסופיה פופולרית", שביקשה להפיץ את רעיונות הנאורות בשכבות החברתיות הנמוכות יותר. כותבים אחרים, כמו שילר, הרדר,

ויליאנד, האמאן, רים ולסינג, מן השמות הגדולים בנאורות הגרמנית, הציגו רעיונות שונים למדי ולעיתים הדגישו, כפי שעשה שילר, כי האסתטיקה היא שמגדירה את הנאורות. אפשר לראות במאמרים אלה מכלול של המשמעויות הרבגוניות שיוחסו בסוף המאה למילה "הנאורות".

בגיליון דצמבר 1784 של אותו כתב עת פרסם הפילוסוף הפרוסי עמנואל קאנט מאמר נודע, שזכה לא אחת לפירושים בלתי נכונים, על הדרכים הפרדוקסליות לכאורה שבהן פועלת הנאורות בעולם. קאנט האמין שיש לפתח ככל האפשר את השימוש בתבונה. אך הוא היה מודע היטב לכך שפיתוח בלתי מוגבל של התבונה, אם ירחיק לכת עד כדי פקפוק במשמעויות הנוכחיות של הדברים או עד כדי הגדרתן מחדש, עלול לפרק את הסדר החברתי, הדתי והפוליטי ולהוביל לכאוס. אבל קאנט היה מסוגל לראות את הנאורות גם באור חיובי הרבה יותר. הנאורות, על פי המימרה שלו המצוטטת תמיד, היא גם "שחרורו של האדם מחוסר הבגרות שהמיט על עצמו" בשל השימוש בתבונה ללא הדרכה מהזולת. המוטו העתיק *Sapere aude!* ("הֵעֵז לְדַעַת!") היה, כפי שקאנט הכריז בתחילת מאמרו, המוטו של הנאורות.

עם זאת לא כל הידע שאנו רוכשים בזכות הֵעֵזָה מעין זו בהכרח שווה בערכו. קאנט הציג במאמרו פירושים רבים כל כך לנאורות, עד כי בני זמנו ראו בכך לעיתים סאתירה על המשמעויות השונות שלה, ועל השימושים השונים שנעשו בה בממלכה הפרוסית, שמלכה, פרידריך השני, שיקף באישיותו את כל המשמעויות הסותרות של הנאורות המצויות במסה של קאנט. פרידריך ראה עצמו כ"נאור", ואפילו כפילוסוף. הוא פרס חסותו על האקדמיה למדעים של ברלין, אך בה בעת דאג לשמֵר את עוצמתו ולשלוט בדעת הקהל ובוויכוחים הדתיים. כפי שהעיר קאנט לגבי עמימות זו: "השימוש הציבורי בתבונתו של האדם חייב תמיד להיות חופשי, ורק היא לבדה יכולה להשכיח את הנאורות בקרב בני האדם; השימוש הפרטי בתבונה לעיתים עשוי להיות מוגבל למדי". בתוך מה שכונה בפיו "המרחב הציבורי" (public sphere), מקום שבו אנשים אינם מחויבים למעמדם ולתפקידיהם, אורחים רשאים לדבר או לכתוב באופן ביקורתי. ואילו בתוך מה שכונה בפיו בשם "המרחב הפרטי" (private sphere), על האזרחים מוטלת חובה ממשית להגביל את הבעת שיפוטיהם הפוליטיים ההפכפכים, כדי

לשמור על האינטרס של השליט ולהפחית את הסיכוי של הידרדרות לידי כאוס.¹ אלא לכומר למתוח ביקורת על הבישוף או לחייל למתוח ביקורת על הקצין הממונה עליו, גם אם ההוראות שהם מקבלים נראות אבסורדיות. קאנט הציג אפוא אותה בעיה שהופיעה במאמרו של מנדלסון, אם כי במילים אחרות: מה יקרה אם אנשים יחשבו ללא גבולות? האם חשיבה מעין זו תוביל בהכרח לתוצאות חיוביות? קאנט הבהיר היטב את רתיעתו מאלה שראו בנאורות תהליך שטרם הושלם, המוביל לשינוי חברתי ופוליטי רצינולי. לדידו, הנאורות הייתה ללא ספק מרובת סכנות, בעיות וסתירות. לפיכך גם בני זמנו התקשו מאוד להגדיר מהי "הנאורות". נדמה כי בעיני אנשים כמו עמנואל קאנט, גם אם רבים אחרים יחלקו על כך, הנאורות הצטיירה לכאורה כסדרה של תהליכים ובעיות, ולא כרשימה של מיזמים אינטלקטואליים שיהיה אפשר להגשימם במהירות ובאורח סדור.

טוב נעשה אם נלך בעקבות קאנט ונראה את הנאורות כסדרה של בעיות וויכוחים השזורים זה בזה, ולעיתים מתנגשים זה בזה. בעיות וויכוחים אלה השפיעו לא רק על האופן שבו פעלה הנאורות באירופה, אלא גם על האופן שבו פעלה בשאר העולם. תפיסות אלה הן שיידונו בספר זה. באופן זה הנאורות מוצגת כקבוצת פְּמוסות או נקודות הֶבּוּק שבתוֹךְ מיזמים אינטלקטואליים ששינו את פני החברה והממשל בקנה מידה כלל-עולמי.

עם זאת זוהי פרשנות חדשה. עד לא מכבר היה מקובל לראות את הנאורות כתופעה מאוחדת, כאילו מדובר בישות המכונה בשם הנאורות בה"א הידיעה. על פי גרסה זו, הנאורות היא שאיפה לכך שההתנהלות האנושית תהיה מונחית על ידי השכל ולא על ידי אמונה, דעות קדומות או התגלות דתית. כלומר, תהיה מונחית על ידי תפיסת עולם המבוססת על המדע ולא על המסורת. על פי פרשנות זאת, הנאורות, על אף היומרות האוניברסליות שלה, היא בעיקרה דבר שהתרחש בצרפת. התפיסות הצרפתיות נחשבו כמייצגות. ואולם, היחס העוין של הוגים דוגמת וולטר ודידרו לכנסייה הקתולית היה שונה מן היסוד מן

1 הגדרותיו של קאנט למרחב הפרטי ולמרחב הציבורי שונות מהגדרות המקובלות כיום. על פי קאנט, המרחב הפרטי הוא מרחב הנשלט על ידי יחסים חברתיים דמויי חווה, ובו משמש כל אדם בתפקיד. לעומת זאת, המרחב הציבורי הוא מרחב מופשט הקיים מֵעֵבֶר למעמדות החברתיים ולתפקידים היום-יומיים של האדם. [ז.ס.]

ההתעניינות העמוקה של הוגים גרמנים דוגמת כריסטיאן וולף (Wolff) ולייבניץ בשאלות תאולוגיות. הטלת הספק בסמכות המלכותית והכנסייתית, שכה אפינה הוגי נאורות צרפתים כמו דידרו או וולטר, לא עוררה עניין רב בגרמניה לפני שנות התשעים של המאה ה-18; שם כבר פותחה שיטה מדעית בהיקף מלא למנגנון מנהלי בשם Cameralwissenschaft (מדע הקמרליוזם), שהתבסס על החוק הטבעי ועל טובת הכלל.²

כמו כן מה שאפיין גישה זו לנאורות הוא הצגתה כמוגבלת על ידי הפילוסופיה. הסינתזה העיקרית שנכתבה על הנאורות לפני מלחמת העולם השנייה – ספרו של ארנסט קסירר (Cassirer) משנת 1932 *The Philosophy of the Enlightenment* ("הפילוסופיה של הנאורות") – תיארה אותה כתקופה המגולמת בחייהם של שני פילוסופים: גוטפריד וילהלם לייבניץ ועמנואל קאנט. פירושה של הגבלה זו של הנאורות לתנועות בפילוסופיה היה שהיא גם הייתה אפוליתית. הפרשנויות של ימינו שונות מאוד. הן רואות את הנאורות כדבר קרוב הרבה יותר להיסטוריה כללית וממוקדות הרבה יותר בגילויים של הנאורות מעבר לחיבוריהם של הוגים בולטים במערב אירופה, ובעיקר בצרפת.

דעותיו של קסירר על הנאורות שועתקו במידה רבה בסינתזה העיקרית על הנאורות שנעשתה בתקופה שלאחר המלחמה. שני ספריו של פיטר גיי (Gay), *The Rise of Modern Paganism* ("צמיחת הפגאניות המודרנית", 1966) ו-*Science of Freedom* ("מדע החופש", 1969), ממחיש את הגדרותיו לנאורות. בדומה לקסירר, גיי הגדיר את הנאורות כאחדות והגדיר את הכרונולוגיה שלה על פי חייהם של ההוגים הגדולים. לדעתו של גיי, התקופה הראשונה של הנאורות הייתה זו של וולטר, השנייה של דני דידרו, ז'אן ד'אלמבר וז'אן-ז'אק רוסו; ואילו הנאורות המאוחרת הוגדרה על ידי תקופות חייהם של לסינג וקאנט. גיי הגדיר את התוכנית של הנאורות ככזו העוינת את הדת משום שהיא חותרת לחירות ולקדמה, שהושגו על ידי שימוש ביקורתי בתבונה כדי לשנות את יחסיו של האדם עם עצמו ועם החברה. הוא ראה את הנאורות כתוכנית רפורמה ליברלית, ועסק פחות במחברים כמו רוסו שכן חיבוריו אינם משתלבים היטב בדפוס זה.

2 קמרליוזם – תפיסה כלכלית ופוליטית שרווחה במרכז אירופה במאה ה-18. חסידי הקמרליוזם דגלו בפיתוח מנהל ציבורי חזק שינהיג מדיניות כלכלית ריכוזית לטובת המדינה. גישה זו דומה למרקנטיליזם, אך הדגש אינו במסחר אלא במנהל יעיל. [ז.ס.]

עם זאת גיי גם היה אחד הראשונים שקישרו בין המושבות האמריקניות של בריטניה, ולאחר מכן הרפובליקה האמריקנית, לבין הנאורות. הוא דן במציא, המדינאי והמוציא לאור האמריקני בנג'מין פרנקלין (Franklin), ובנשיא השלישי של ארצות הברית תומאס ג'פרסון (Jefferson), וטען שהכרות העצמאות של הארבעה ביולי 1776, ובעיקר המחויבות ל"חיים, לחירות ולרדיפת האושר" הכלולה בה, הייתה הגשמה של תוכניות הנאורות. תיאורו של גיי מכיר אפוא בעובדה שהנאורות מצאה את דרכה גם אל מחוץ לגבולות של מערב אירופה. הסינתזה של גיי משלה בכיפה בשנות השישים של המאה ה-20. אך בעשור הבא הגיעו אל קדמת הבמה תפיסות פרשניות אחרות שהדגישו תמונה מלאה יותר של הנאורות שמחוץ לאירופה. ספרו של א. אוון אולדרידג' (Aldridge) משנת 1971 *The Ibero-American Enlightenment* ("הנאורות האיברו-אמריקנית") היה הניתוח המודרני המלא הראשון של נושא זה, ואחריו בשנת 1976, יצא לאור הספר של הנרי פ. מיי *The Enlightenment in America* (May) ("הנאורות באמריקה"). בעקבות שני ספרים אלה, לא היה אפשר יותר להמשיך לראות את הנאורות כתופעה אחדותית או כתופעה שאינה מושפעת מן המיקום הגאוגרפי. אולדרידג' הצביע בעיקר על הקשיים ביישום הרעיונות הסטנדרטיים של הנאורות בחברות קולוניאליות החיות על פי מודלים אירופיים אך מוקפות בתרבויות ילידים שונות לחלוטין.

מאז שנות השבעים הרחיבו ההיסטוריונים יותר ויותר את האזור הגאוגרפי שבו היו מוכנים לזהות השפעות של הנאורות. ההיסטוריון האיטלקי פרנקו ונטורי (Venturi) זיהה את כוחה של הנאורות באיטליה, ביוון, בארצות הבלקן, בפולין, בהונגריה וברוסיה, אזורים המתוארים על פי רוב כ"פריפריה של אירופה". ונטורי בחיבוריו, *Settecento riformatore* ("המאה ה-18 הרפורמטורית") משנת 1979 ו"*Utopia and Reform*" ("אוטופיה ורפורמה") משנת 1971, הדגיש את הפצת הרעיונות באמצעות עיתונים, חוברות, מכתבים, ספרים ואירועים פוליטיים, שבעת ובעונה אחת הזינו את עולם הרעיונות המערבי ותרמו לו. לאמיתו של דבר, ונטורי טען שדווקא באזורים "פריפריאליים" אלה אפשר לנתח את המתחים והלחצים שבתוך הנאורות בצורה הטובה ביותר.

בשנות השבעים כבר היה ברור שההיסטוריונים מתעניינים הרבה יותר בבסיס החברתי של הנאורות, בסוגיות של הפצת רעיונות בחברה, בשימוש ברעיונות אלה ובתגובה עליהם. החלה מחלחלת ההכרה שיש צורך ביותר ידע על מתברים

אלמונים ונשכחים, שדווקא ספריהם נקראו הרבה יותר מספריהם של בעלי השמות הנודעים. כפי שצייין רוברט דארנטון (Darnton), רוב הספרים במאה ה-18 לא נכתבו בידי הוגים דגולים אלא בידי מחברים מקצועיים ששמם נשכח מזמן, שכתבו למען שוק קוראים שצרך כל דבר למן פורנוגרפיה ועד ספרי ילדים, למן מדריכים למטייל ועד ספרי לימוד על ההיסטוריה הרומית. מחברים מסחריים אלה, שלבטח לא ראו עצמם כמחנכי ציבור נעלים או כמלומדים המקדמים את הידע, כתבו פשוט כדי להרוויח את לחמם. מכאן עבר דארנטון לחקר הכלכלה של הנאורות; יצירת השווקים והאסטרטגיות של השיווק. דארנטון חקר זאת בספרו *The Business of Enlightenment* ("עסקי הנאורות") שראה אור בשנת 1979, ולשם כך השתמש בתולדות המקרה של האנציקלופדיה בעריכתם של דידרו וד'אלמבר. כל שנאמר כאן מעיד על נכונות להתבונן מחדש בנאורות בהקשרים השוואתיים, ואכן כיום יש מגוון של נתיבים המובילים לפענוח הנאורות.

במהלך התקופות ההיסטוריות זכתה הנאורות גם ליחס ייחודי מצד הפילוסופים. אלה השתמשו בה כדי לבסס את כתביהם על אודות ההווה ולהגדיר את עצם המודרניות. פילוסופים שונים זה מזה כמו מקס הורקהיימר (Horkheimer) ותיאודור אדורנו (Adorno), יורגן הברמאס (Jürgen Habermas) ומישל פוקו (Foucault) השתמשו בנאורות כנקודת זינוק כדי לחוות את דעתם על ההווה. באופן מפתיע למדי, חיבוריהם – אף שקידמו את הבנת ההווה יותר משציירו תמונה מדויקת של העבר – נהיו איקוניים בעיני היסטוריונים רבים של התקופה משום שסיפקו פרדיגמה נוחה של התקופה מתוקף המוניטין של פילוסופים אלה כאינטלקטואלים דגולים.

בשנת 1947 פרסמו הורקהיימר ואדורנו את ספרם *Dialectic of Enlightenment* ("הדיאלקטיקה של הנאורות"). המחברים, שכתבו מייד לאחר מלחמת העולם השנייה ולאחר השואה, שאלו "מדוע האנושות שוקעת בתוך סוג חדש של ברבריות, במקום לעבור למצב אנושי של ממש". הדבר קרה, לדעתם, בשל אופייה הפרדוקסלי של הנאורות, כפי שכתבו במבוא ל-"*Dialectic*":

מטרתה של הנאורות הייתה תמיד לשחרר את בני האדם מפחד ולבסס את ריבונותם. אך כדור הארץ הפה נאור הקרין את אורו של אסון מנצח. התוכנית של הנאורות נועדה להוביל להתפכחותו של העולם: פירוק המיתוסים והחלפת הדימיון בידע.

האדם השיג שליטה בטבע, ולאחר מכן בבני אדם אחרים, על ידי שליטה "רציונלית" בהם באמצעות שימוש בטכנולוגיה. כלומר, הטבע חדל להיתפס כמשכנם של כוחות מסתוריים. הנאורות, על פי תפיסה זו, היא טוטליטרית בסופו של דבר משום שהיא זונחת את החיפוש אחר משמעות ופשוט מנסה להפעיל על הטבע ועל העולם כוח. הנאורות נשענת על "רציונליות" – חשיבה המשוחררת מאמונות תפלות, ממיתולוגיה, מפחד או מהתגלות דתית – כלומר, על חשיבה המבוססת לא אחת על "אמת" מתמטית המתאימה את המטרות לאמצעים. חשיבה מסוג זה נוטה להיות טכנולוגית, ונוטה לצפות לפתרונות נכונים מבחינה אובייקטיבית.

אך אין זה סוד שבני האדם מתקשים לא אחת להגיע לפתרונות רציונליים. לאחר שוויתרו על דרכי הסבר לא רציונליות כמו מיתולוגיה או התגלות דתית, הדרך היחידה שנותרה להם כדי ליישב הבדלים מעין אלה הייתה שימוש בכוח. בלב הנאורות אורב הטרור הפוליטי. הורקהיימר ואדורנו טענו אפוא שהנאורות לא הותירה מורשת שיכולה להתנגד לרצח ההמונים בשואה, שהתבסס על טכנולוגיה מעשה ידי אדם. כבשני הגו היו תלויים בכימיה מודרנית; הקצאות המזון ליחיד במחנות העבודה פותחו בדקדקנות מדעית. רכבות, אחד ההישגים הטכנולוגיים של המאה, הביאו מאות אלפים למחנות השמדה על פי חישוב מדויק של לוחות זמנים ודלק. בני אדם נתפסו כאובייקטים שיש לנהל ולאחר מכן לצרוך על ידי מערכת טכנולוגית "רציונלית" במובן הקיצוני ביותר של המילה.

פרשנות חשובה נוספת של הנאורות היא חיובית הרבה יותר. הפילוסוף הגרמני יורגן הַבְּרִימַאס אימץ רבות מן התובנות של הורקהיימר ואדורנו לגבי האופן שבו צרכה הנאורות את התרבות, הפכה אותה למוצר צריכה והפכה את הידע למידע. נושאים אלה יידונו כאן בפרק 2. עם זאת, מבחינתו של הברמאס נותרו עדיין רעיונות אחרים של הנאורות שהם בעלי פוטנציאל ושראו לשאוף אליהם. הברמאס קיבל את תפיסתו של קאנט, שאין לראות בנאורות בשום פנים תקופה שחלפה והסתיימה, אלא עדיין יש להביאה לידי שלמות. הנאורות, כך טען, יכולה באופן פוטנציאלי לשחרר בני אדם מפרטיקולריותם מגביל ולְאֶפְשֵׁר להם לפעול, לא כ"גרמנים" הערוכים למלחמה למען אתוס לאומי ותרבותי מוגדר, אלא כבני אדם החותרים יחד עם בני אדם אחרים לערכים אוניברסליים כמו חירות, צדק ואובייקטיביות. הברמאס התנגד אפוא אפילו להוגים מסוימים

של הנאורות עצמה, כמו יוהאן גוטפריד הרדר (Herder, 1744–1803), שגינה ניסיונות לבטל תחושות של זהות מקומית המבוססת על תרבות, דת ולשון. הברמאס גם ראה בנאורות את התנועה שיצרה את מה שכינה בשם "המרחב הציבורי". כלומר, יכולה להתעורר "דעת קהל" שתתחיל להטיל ספק בזכויות יתר מסורתיות. המרחב הציבורי של הברמאס דומה למדי ל"מרחב הציבורי" של קאנט,³ שבו בני אדם יכולים להתחמק מתפקידם כסובייקטים ולזכות באוטונומיה על ידי שימוש בדעות וברעיונות משלהם. בשונה למדי מתיאוריהם של הורקהיימר ואדורנו, הברמאס פירש מחדש את התרבות של הנאורות כעולם שבו אפשר לשחרר את הידע באמצעות ביקורת, גם אם ידע זה אינו חדל להיות מוצר צריכה. הוא גם הדגים את האפשרות של ניתוח היסטורי המגלם בתוכו משמעות מוסרית להווה.

מחקריו של הברמאס נפגשים עם אלה של הפילוסוף רבי־השפעה מישל פוקו, שאף הוא פרסם פרשנות פילוסופית לתקופות היסטוריות, כמו זו שבספרו לפקה ולהעניש (*Discipline and Punish*) על התפתחותם של מוסדות הבידוד לעבריינים ולקבוצות אחרות, או בספרו תולדות השיגעון בעידן התבונה (*Madness and Civilization*) על אודות הגדרות שונות לשיגעון ועל התפתחות המוסדות הסגורים. בדומה להברמאס, גם פוקו ראה את המאמר של קאנט כהגדרת העיקרית של הנאורות. פוקו זנח עמדות קודמות שלו, שבהן טען שאין המשכיות בין הנאורות לעולם המודרני, אימץ את תפיסתו של קאנט שהנאורות טרם הושלמה, והשתמש במאמרו של קאנט כנקודת מוצא להבנה חדשה של רעיון השימוש הביקורתי בתבונה כסוכן שינוי במרחב הציבורי. שני ההוגים היו תמימי דעים לגבי חשיבותה של הנאורות כאמת מידה להערכת ההווה. את כל הדיונים האלה אפשר למצוא באוסף המאמרים של פול רבינאו (*The Foucault Reader* ("המקראה של פוקו"), שראה אור בשנת 1984.

די במה שאמרנו עד כה כדי להראות שהנאורות זכתה לפירושים בדרכים רבות ושונות. המקרה של הנאורות הוא יוצא דופן מכיוון שהמחקרים ההיסטוריים שנעשו עליו הושפעו מניתוחים שמקורם בחשיבה פילוסופית. פוקו, הברמאס, הורקהיימר ואדורנו, לא כל שכן קאנט והגל, עיצבו רעיונות בנוגע למבנה החשיבה של הנאורות; ולא זו בלבד הם גם כתבו מתוך הכרה בכך שהנאורות

אינה תקופה היסטורית שנשלמה, אלא תקופה שעודנה פועלת בהווה, לטוב ולרע. כפי שראינו, מחקרים עכשוויים על הנאורות מאת היסטוריונים מקצועיים חנכו תחומי מחקר חדשים, בעיקר בהיסטוריה של הרעיונות, והעדיפו שלא להתמקד כבעבר במחקרים קנוניים של הוגים גדולים. כיום אנו מודעים הרבה יותר לגילווייה הרבים והשונים של הנאורות – של הלאומיות והאזווריות, של הקתוליות והפרוטסטנטיות, של האירופיות ושל עמים ילידים. רבגוניות זו משקפת את העובדה שגם בני המאה ה־18 לא הצליחו לגבש הגדרה אחת כלשהי לנאורות.

פרק זה יוצר אולי את הרושם שהמושג "הנאורות" חדל להיות בעל משמעות רבה. תגובה חיובית יותר יכולה אולי לראות את הנאורות לאו דווקא כמונה שלא הצליח להכיל את המציאות ההיסטורית המורכבת, אלא כמנסה המכילה מערכות דיונים המשקפות לכאורה את האופן שבו התרחשו אינטראקציות בין אידיאלים ורעיונות לבין החברה והפוליטיקה.

עם זאת, למרות כל השינויים שחלו בהגדרת הנאורות בעשרות השנים האחרונות, חוקרי הנאורות צריכים עדיין להתמודד עם הסוגיות של היחסים שבין הנאורות לבין התהוות העולם הגלובלי. השימוש בגלובליזציה כאן הוא במשמעות של חקר ההיסטוריה של הגורמים שהצטרפו זה לזה בקצב גובר והולך מאז הנאורות לכדי יצירת מערכת עולמית אחת. גורמים אלה עשויים לכלול תנועות בהיקף נרחב של בני אדם, בעיקר באמצעות סחר עבדים מאורגן; יצירת שווקים של מוצרי צריכה והון המקושרים זה לזה; תפוצה של מוצרים מסוימים כמו תה, פרוות, כותנה, שמן לווייתנים וזהב בכל רחבי העולם; התרחבות ציי הסחר על מנת לנייד את המוצרים האלה; מדינות הממנות משלחות גאוגרפיות כדי להוכיח כיצד האוקיינוסים והיבשות מחוברים אלה לאלה; עליית אימפריות אירופיות חוצות יבשות שנוהלו לא אחת על פי מודלים בירוקרטיים בעלי מתכונת אחידה; והופעת חברות הסחר הרב־לאומיות, כמו "חברת מפרץ הדסון", "חברת הודו המזרחית" הבריטית, והמקבילה ההולנדית שלה ה־VOC.⁴

הגלובליזציה הייתה דרמה כלל־עולמית. זו הייתה תקופה שבה רעיונות, אמונות ומוסדות אירופיים החלו להתפשט לשאר חלקי העולם. מגע בין תרבויות הפך יותר ויותר לחוויה משותפת, שמבחינתם של בני אירופה חצתה לא אחת

4 "חברת הודו המזרחית" ההולנדית (Vereenigde Oost-Indische Compagnie). [ז.ס.]

גבולות חברתיים ותרבותיים גם יחד. ספנים שעבדו בצי הסוחר או בצי המלכותי, חיילים מטעם "חברת הודו המזרחית", המיסיונרים המיומנים שנשלחו על ידי הכנסייה המוראבית למקומות כמו סיביר או איי הודו המערבית, פקידים שהועסקו בחברות הסחר, ציידים שעבדו בשירות "חברת מפרץ הדסון" – כל אלה הם רק מדגם מייצג של בני מעמד העובדים, שעיצבו את העולם הגלובלי לא פחות מן האליטות הימיות והמדעיות.

כיצד התמודדו ההיסטוריונים של הנאורות עם הסיפור הגלובלי הזה? התשובה היא שרק מעטים אכן ניסו לשלב את היצירה של עולם מאוחד עם התשתית המבנית של הגות הנאורות. רבים מההיסטוריונים של היסטוריה כללית עוסקים בסוגיה של גידול במגעים הכלל-עולמיים. אך שוב, רק מעטים מהם קושרים זאת לרעיונות הנאורות או לבעיות שעוררה הגלובליזציה. הדבר מפתיע עוד יותר לנוכח העובדה שכמה מהוגי הנאורות כבר ניסו להבין כיצד עשויה להיראות היסטוריה עולמית. שילר, הרדר ודמויות שוליות יותר כמו פרופסור שלוטר (Schlüter) מְגִיטִיגֵן כתבו היסטוריות של העולם. שלוטר אף כתב למבוגרים וילדים גם יחד. יש לכך חשיבות משום שהסוגה של היסטוריה עולמית הייתה קיימת עוד קודם לכן, אך נכתבה כתיאור של התגשמות רצון האל בעולם של בני האדם. והנה כעת, ההיסטוריה העולמית משתנה להיסטוריה הגלובלית של בני האדם.

אחת ההמחשות האחרונות המשכנעות ביותר לקשר בין הנאורות לגלובליזציה של הנאורות היא זו של ההיסטוריון חורחה קאניזרס-אֶסְגֵּרָה (Jorge Cañizares-Esguerra). מחקרו מתמקד במקסיקו של המאה ה-18 ובדרכים שבהן היסטוריונים ממוצא אירופי ניסו לפרש את משמעות התיאורים ההיסטוריים שנכתבו בידי עמים ילידים לפני הכיבוש הספרדי ואחריו. למשימה זו נודעה משמעות עצומה לא רק בעבור מלומדים שעסקו בסוגיה זו משני צידי האוקיינוס האטלנטי וניסו לקבוע כללים של פרשנות היסטורית, אלא גם משום שמדובר בתקופה שבה האליטות הקולוניאליות החלו לנתק את עצמן מספרד. חלק אחד של התנתקות תרבותית זו, שמקורו בהשלכות ארוכות הטווח של מלחמות העצמאות בשנות העשרים של המאה ה-19, היה בניית היסטוריה שהדגישה – לא את תלותן של המושבות בכתר – אלא כיצד אנשי מדע, בעלי מקצועות חופשיים ואנשי מנהלה קולוניאליים, לצד אליטות של עמים מקומיים, בנו עולם שלא נוקק כמעט לחצר המלכות במדריד, אלא נכנס בזכות עצמו לקהילה הבין-לאומית. כללי הראיות

בהיסטוריה, טכניקות של פרשנות תיעודית ופירוש הראיות החזותיות נדונו אף הם באירופה באותה עת, וממילא כללו בדיונים חשובים גם את ההיסטוריונים המקסיקנים, שהיו מצויים במרחק שלושת אלפי מייל משם.

על פי אמת המידה של ריצ'רד גרובס (Groves), בספרו *Green Imperialism* ("אימפריאליזם ירוק") שראה אור בשנת 1995, שלושת אלפי מייל הם מרחק לא רב. גרובס מתבונן בקשר הבין-לאומי בין מוסדות מתוקננים כמו גנים בוטניים, תחנות התאקלמות ותחנות גאודזיות במהלך המאה ה-18.⁵ הוא מדגים זאת בדיונים על הסיבות לבירוא יערות, שהתנהלו בקנה מידה עולמי בין אנשי מקצוע מתחום הבוטניקה והאגרונומיה במטרה להגיע לכלל החלטה מיידית. בוטניקה ואקולוגיה נהפכו לחלק מבניית אימפריות ומניהול משאבים של מדינות. החלטות בעניינים בוטניים היו קשורות באורח בלתי נמנע לצמיחתן של האימפריות רחבות ההיקף של המאה ה-18.

לנאורות היו מובנים רבים. כדי להבין כיצד היה ביכולתה להשפיע על מישורים רבים כל כך של החברה והפוליטיקה, ולהיות נוכחת לא רק באירופה אלא גם במרבית חלקי העולם האחרים שנחשפו להשפעה אירופית, נבדוק בפרק הבא את הרקע החברתי והכלכלי החדש להפקתם ולשיווקם של רעיונות באותה תקופה.

5 תחנות התאקלמות – תחנות שהוקמו ביבשת אירופה לצורך אקלומם של צמחים שובאו אליה מיבשות אחרות. [ז.ס.]